

Hur når vi kriminalitetens rötter?

En sammanfattning och tolkning av professor Per-Olof Wikströms rapport
När brott blir ett acceptabelt handlingsalternativ

Ökad brottslighet och otrygghet

– näringslivets oro och engagemang

FÖR bara tio år sedan ansågs Stockholm vara en trygg och säker stad. I handelskammarens undersökningar framkom att tryggheten var en viktig komponent i huvudstadens varumärke. Så är det definitivt inte längre!

Under de senaste åren har frågorna om trygghet och säkerhet hamnat i fokus. Flera kategorier av grov kriminalitet och dödligt våld har ökat lavinartat de senaste åren och problemen har dessutom tagit sig in i näringslivet med kraft. Idag upplever företagen att bekämpandet av brottsligheten och den ökade otryggheten är en av de största utmaningarna för Sverige och huvudstadsregionen.

Företagen är idag djupt oroad över den utveckling vi ser med ökad kriminalitet. Insatser för att skapa trygghet och säkerhet framstår nu som helt avgörande för samhällets och näringslivets tillväxt och framtid. Kriminalitet och känslan av otrygghet är idag grus i det marknadsekonomiska maskineriet. Näringsverksamhet bygger i grunden på tillit mellan människor och företag som, när de inte känner sig trygga och säkra, riskerar att bli passiva. De hindras från att förverkliga sina idéer och testa sin potential. Varaktigt tillväxt i ett samhälle förutsätter trygga och säkra invånare och företag.

Näringslivet drabbas hårt av brottslighet och otrygghet idag – från gängkriminalitet till cyberbrott. Den kriminella ekonomin äter sig in i näringslivet och förvandlar företag till såväl brottsoffer som förövare. Och när tryggheten och säkerheten i samhället minskar så utmanas också landets och huvudstadens nationella och internationella attraktivitet. Om bilden av Sverige och vår huvudstad svärtas ner av kriminaliteten så minskar vår magnetism och attraktivitet. Vår förmåga att locka olika resurser till regionen – kompetens och medarbetare, boende, investeringar, företagsetableringar, turister etc. – kommer att minska märkbart om vi upplevs vara en otrygg plats.

Problemen med otrygghet har nu blivit så stora att alla krafter behövs – och måste samordnas – i kampen mot brottsligheten. Därför är det naturligt att näringslivet engagerar sig för att främja vår gemensamma säkerhet. Stockholms Handelskammares bedömning är att sakfrågan gynnas av en bredare och fördjupad offentlig debatt om vilka brottsförebyggande åtgärder som fungerar och vilka som inte gör det. Därför har vi låtit en av Sveriges ledande kriminologer, professor emeritus Per-Olof Wikström från University of Cambridge, skriva en rapport som sätter fokus på brottsorsaker och vad som gör att vissa personer begår kriminella handlingar – medan andra inte gör det. Wikström lyfter därmed frågeställningar som varit märkligt osynliga i den rättspolitiska debatten – en debatt som fastnat i en polarisering mellan de som betonar brottspreventiva och de som framhåller repressiva åtgärder.

»Näringsverksamhet bygger i grunden på tillit mellan människor och företag som, när de inte känner sig trygga och säkra, riskerar att bli passiva.«

Här följer en fristående sammanfattning och tolkning av Per-Olof Wikströms rapport "När brott blir ett acceptabelt handlingsalternativ – en analys av brottslighetens orsaker och dess implikationer för inriktningen av det brottsförebyggande arbetet". Sammanfattningen är skriven av Stockholms Handelskammare och är vår subjektiva sammanfattning och tolkning av Wikströms rapport. Vi rekommenderar läsaren att också ta del av den kompletta och mycket intressanta rapporten.

Wikströms arbete med rapporten har varit helt självständigt och hans analyser, bedömningar och rekommendationer är hans egna. Stockholms Handelskammare värderar eller kritiserar inte de ställningstaganden som förs fram i texten. Men det är vår förhoppning att den kan vara en utgångspunkt för en mer livaktig och konstruktiv diskussion om hur det kan ha gått så snett – och hur vi ska navigera framöver för att råda bot på problemen.

Stockholms Handelskammare, april 2023

»Den kriminella ekonomin äter sig in i näringslivet och förvandlar företag till såväl brottsoffer som förövare. Och när tryggheten och säkerheten i samhället minskar så utmanas också landets och huvudstadens nationella och internationella attraktivitet.«

Stockholms Handelskammares sammanfattning och tolkning av Per-Olof Wikströms rapport:

Dags för omstart inom brottsprevention!

SVERIGE HAR UNDER många år satsat stora resurser på brottsförebyggande åtgärder. Men resultaten uteblir och nu behövs en omstart. Vi måste fokusera på tidiga insatser i familjer och skolor, i syfte att påverka barn och ungdomar så att de redan från början betraktar brottsliga handlingar som oacceptabla alternativ. Det framhåller Per-Olof Wikström, en av Sveriges ledande forskare inom brottsprevention.

Wikström är professor emeritus i kriminologi vid universiteten i Cambridge och Malmö och har 45 års erfarenhet av forskning inom brottsförebyggande arbete. Han har på Stockholms Handelskammares uppdrag gjort en evidensbaserad kartläggning* av nuläget för brottsprevention i Sverige och hur detta står sig internationellt.

Bakgrunden till rapporten – utifrån Stockholms Handelskammares perspektiv – är att trygghet och säkerhet sedan en tid tillbaka är en av de högst prioriterade frågorna för näringslivet i Stockholm och Sverige. Ansvaret för att bekämpa brott ligger främst hos polis och rättsväsende men även företagen kan spela en viktig roll i det brottsförebyggande arbetet.

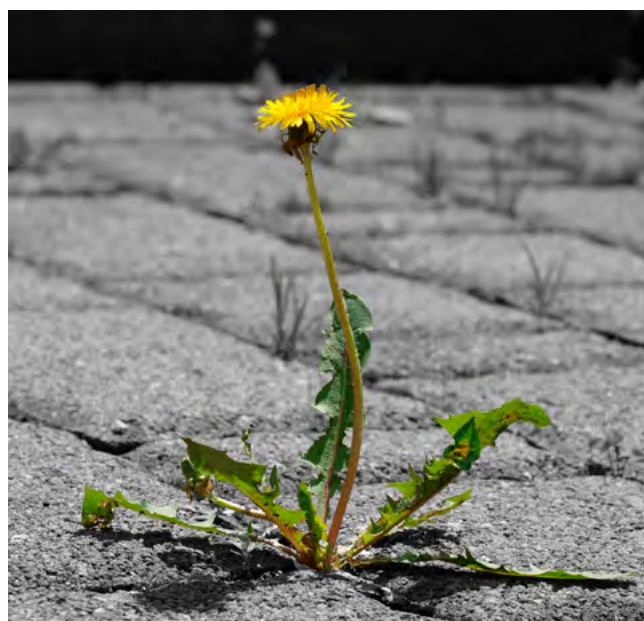
Per-Olof Wikström anser att många antaganden inom svensk brottsprevention inte baseras på fakta. Ett sådant antagande är uppfattningen att sociala insatser i utsatta områden förväntas leda till minskad brottslighet, trots att många studier har visat att sambandet mellan individens uppväxtmiljö och brottslighet är svagt. Majoriteten av de mest kriminellt aktiva ungdomarna kommer förvisso från svagare socioekonomiska förhållanden. Men de allra flesta ungdomar från sådana förhållanden är inte mer brottsaktiva än andra.

I en stor undersökning i Storbritannien visade det sig att 70 procent av de mest brottsaktiva ungdomarna kom från miljöer med svagare socioekonomiska resurser. Men det var bara en liten minoritet (sju procent) av de som växte upp i sådana förhållanden som hade utvecklat någon omfattande kriminalitet. Uppväxt i socioekonomiskt svagare områden svarade för bara fyra procent av den individuella statistiska variationen i ungdomarnas brottsfrekvens.

Det faktum att en person vuxit upp i ett utsatt område innebär alltså inte i sig självt att denne väljer att begå brott, konstaterar Wikström.

Wikström är också kritisk till att det brottsförebyggande arbetet i Sverige mest går ut på att försöka försvåra för redan brottsbenägna personer att begå brott (reaktiv brottsprevention). Sådana åtgärder kan ge vissa resultat, men det är långt viktigare att i stället angripa kriminalitetens grundorsaker (proaktiv brottsprevention). Wikström ser det också som en stor brist att den statliga expertmyndigheten, BRÅ, har delegerat mycket av det brottsförebyggande arbetet till lokala råd med representanter för kommunpolitik, polis, socialtjänst, skola och fritid och ibland även sjukvård, näringsliv och olika intresseorganisationer. I rapporten beskrivs hur de lokala råden – som oftast saknar kunskaper om brottsforskning och sällan har tid och resurser för denna uppgift – av BRÅ uppmanas att följa en ”gräv-där-du-står-strategi”.

*När brott blir ett acceptabelt handlingsalternativ. En analys av brottslighetens orsaker och dess implikationer för inriktningen av det brottsförebyggande arbetet (Stockholms Handelskammare, april 2023).

De lokala brottsförebyggande råden förväntas själva kartlägga lokal brottslighet, identifiera dess orsaker, vidta åtgärder och följa upp dessa. Ingenting tyder på att denna metodik fungerar, menar författaren.

Wikströms rapport tar sin utgångspunkt i analysmetoden situationell handlingsteori (*Situational Action Theory, SAT*). Huvudbudskapet är att människor inte är omständigheternas marionetter, vars handlande motiveras av impulser, utan att alla har ett eget ansvar.

För att en människa ska begå ett brott måste denne först uppfatta kriminalitet som ett acceptabelt handlingsalternativ – något som i sin tur avgörs av individens moralfilter. Ju fler omständigheter i vilka en individ uppfattar brott som ett godtagbart handlingsalternativ, desto mer brottsbenägen är den personen. Enligt Per-Olof Wikström kan valet att begå brott också i vissa fall bero på att individen inte lyckas motstå ett yttre tryck och att dennes självkontroll inte räcker till. Dessutom behöver den enskilda personens brottsbenägenhet sättas i relation till den miljö där denne befinner sig. Det är samspelet mellan personens brottsbenägenhet och miljön som styr individens agerande.

Varför uppkommer då miljöer som främjar utvecklingen av gängkriminalitet och annan brottslighet? Wikström menar att det oftast beror på att lokalsamhället och de sociala miljöer som en person befinner sig i initialt tolererar och ignorerar brottsliga handlingar. En sådan attityd hos myndigheter och andra kan grundas i en uppfattning att brotten inte är så farliga, att ingripanden gör mer skada än nytta och i en ovilja, oförmåga eller rädsla för att agera. Wikström betonar vilka allvarliga konsekvenser denna tolerans och acceptans för initiala (ofta mindre) brott får eftersom det leder till att personen steg för steg förstärks i sitt brottsliga agerande. Och det blir mycket svårare att göra något åt problemen ju längre utvecklingen har gått. Miljöer där brottshandlingar har normaliserats kan öka människors brottsbenägenhet, i synnerhet vad gäller påverkan på moralbildningen hos barn och unga som regelbundet vistas i sådana miljöer.

Vilka brottsförebyggande åtgärder är det då som fungerar? Wikström anser att man, med utgångspunkt i situationell handlingsteori, bör sträva efter att påverka unga människor så att de förmås att betrakta brottsliga handlingar som ett oacceptabelt alternativ. Och detta redan tidigt i livet, så att de inte ens tar de första stegen in i kriminalitet. Ett kompletterande budskap kan vara att försöka stärka individens handlingskontroller så att personen kan stå emot frestelser att begå brott. Ett annat viktigt inslag i det brottsförebyggande arbetet är att försöka

motverka moralnormer i den lokala miljön som bidrar till att rättfärdiga, ursäkta, tolerera eller ignorera brottshandlingar.

Ett framgångsrikt exempel är från den danska kommunen Vejle där SAT-metodiken under många år har använts för att utbilda skolpersonal och socialsekreterare. Programmet *Vem styr orkestern?* utsågs år 2020 till Danmarks bästa brottsförebyggande projekt.

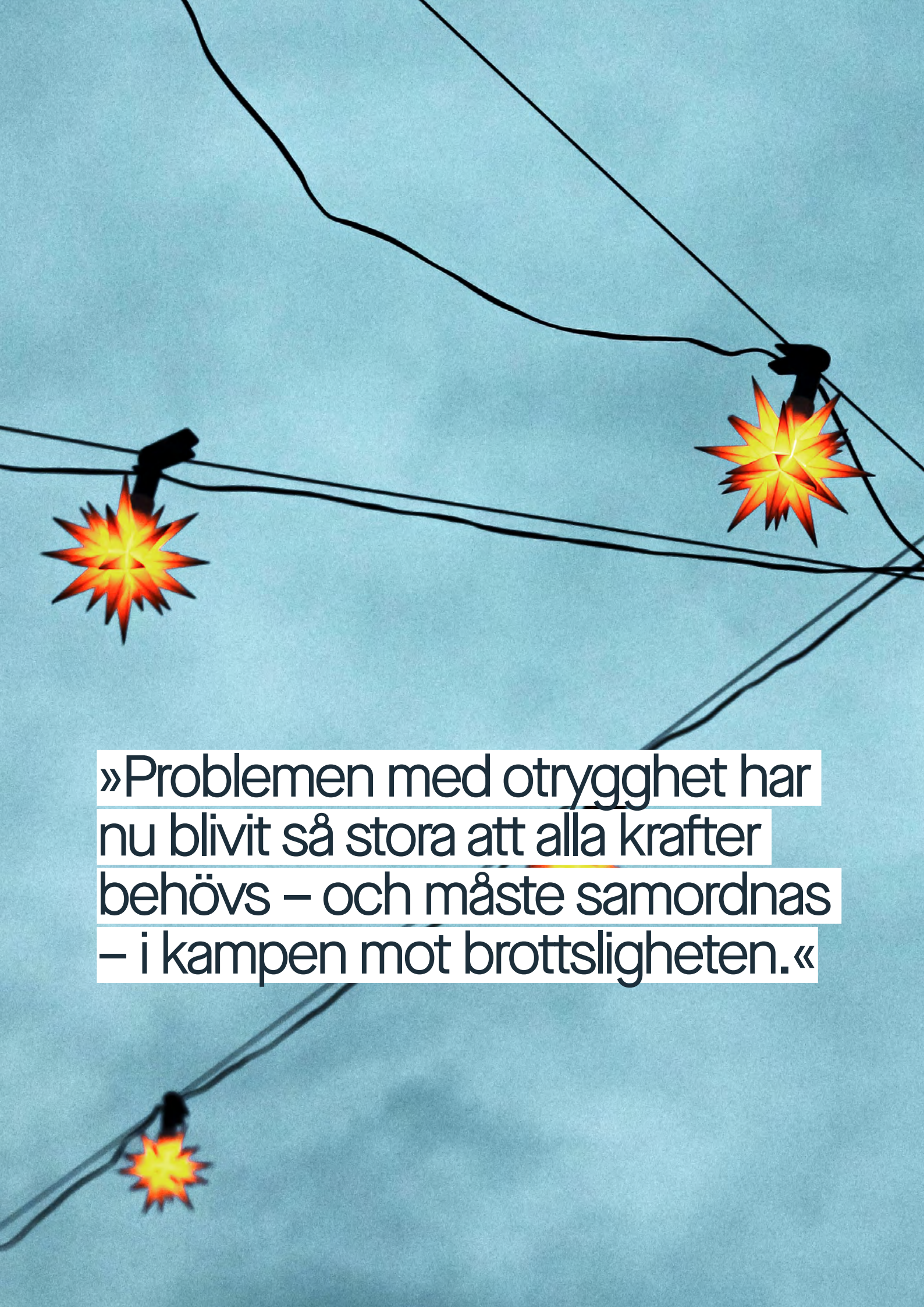
»För att en människa ska begå ett brott måste denne först uppfatta kriminalitet som ett acceptabelt handlingsalternativ...«

Att försöka påverka ungas moralval är naturligtvis ingen enkel uppgift för skolpersonal, socialtjänst och andra. Det krävs långsiktiga och uthålliga insatser från tidig ålder. Mest effektivt vore att uppmuntra och ställa krav på föräldrar att ta ansvar för sina barns lagrelevanta moralbildning. Insatser i skolan är dock mer realistiska, anser Per-Olof Wikström. Han poängterar att det då inte ska ske i form av särskilda projekt, som tillfälliga antimobbingsprogram. Inte heller är satsningar på fritidsaktiviteter och föreningsliv någon särskilt framkomlig väg för just denna typ av brottsprevention. Ungdomar som regelbundet deltar i organiserade och strukturerade fritidsaktiviteter begår visserligen färre brott än andra, men det beror med största sannolikhet på att det är de mer sköt-samma ungdomarna som söker sig till dessa aktiviteter snarare än att aktiviteterna i sig är brottsförebyggande.

I stället behöver de moralstärkande insatserna ske inom skolvardagen, framhåller författaren. Denna vardag måste kännetecknas av klara beteenderegler som upprätthålls konsekvent. På så vis kan elever lära sig att de har ett ansvar för sitt eget handlande och hur detta påverkar andras välfärd.

Per-Olof Wikström

Professor i kriminologi vid Cambridgeuniversitetet (emeritus) och Malmö universitet. Tidigare bland annat chef för Brottsförebyggande rådets forskningsenhet. Genomförde på 1990-talet på regeringens uppdrag framtidsanalyser av brottslighet i socialt utsatta områden och utarbetade de första trygghetsmätningarna i Sverige.

»Problemen med otrygghet har nu blivit så stora att alla krafter behövs – och måste samordnas – i kampen mot brottsligheten.«

